(5). Сафаров Ш.С. Лингвистика дискурса. Челябинск, 2018, 315 с.

Turg'unova Fazilat Rustam qizi (Toshkent davlat Transport universiteti tadqiqotchisi;
E-mail: fazilatturgunova05@gmail.com)

MEDIALINGVISTIKA NUQTAYI NAZARIDAN O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI SARLAVHALARIDA GRAMMATIK KOMPRESSIYA MODELLARI VA ULARNING AXBOROT TA'SIRCHANLIGIGA TA'SIRI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek va ingliz OAV sarlavhalarida grammatik kompressiya modellarining xususiyatlari va ularning axborot ta'sirchanligiga ta'siri qiyosiy-medialingvistik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ingliz tilida yordamchi birliklarni tushirish, o'zbek tilida esa agglyutinativ vositalarga tayanish ustun ekanini ko'rsatadi hamda grammatik kompressiyaning axborot yetkazish tezligini oshirib, ortiqcha qisqartirish semantik yo'qotishlarga olib kelishini asoslaydi.*

Kalit so'zlar: *grammatik kompressiya, medialingvistika, sarlavha, o'zbek tili, ingliz tili, axborot ta'sirchanligi, semantik aniqlik, pragmatik samaradorlik, korpus tahlili, ommaviy axborot vositalari.*

МОДЕЛИ ГРАММАТИЧЕСКОЙ КОМПРЕССИИ В ЗАГОЛОВКАХ НА УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ИНФОРМАЦИОННУЮ ЭФФЕКТИВНОСТЬ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МЕДИАЛИНГВИСТИКИ

Аннотация. *В статье анализируются особенности моделей грамматической компрессии в заголовках узбекских и английских СМИ и их влияние на информационную эффективность с позиции сравнительно-медиалингвистического подхода. Результаты показывают, что в английском языке преобладает сокращение вспомогательных единиц, тогда как в узбекском языке преимущество имеют агглютинативные средства. Также исследование демонстрирует, что грамматическая компрессия ускоряет передачу информации, тогда как чрезмерное сокращение приводит к потере семантики.*

Ключевые слова: *грамматическая компрессия, медиалингвистика, заголовок, узбекский язык, английский язык, информационная эффективность, семантическая точность, прагматическая эффективность, корпусный анализ, средства массовой информации.*

GRAMMATICAL COMPRESSION MODELS IN UZBEK AND ENGLISH HEADLINES AND THEIR IMPACT ON INFORMATION EFFECTIVENESS FROM A MEDIALINGUISTIC PERSPECTIVE

Annotation. *This article analyzes the features of grammatical compression models in Uzbek and English media headlines and their impact on information effectiveness from a comparative-medialinguistic perspective. The results show that reducing auxiliary units is predominant in English, while agglutinative tools are more prominent in Uzbek. The study also demonstrates that grammatical compression increases the speed of information delivery, whereas excessive reduction leads to semantic loss.*

Keywords: *grammatical compression, medialinguistics, headline, Uzbek language, English language, information effectiveness, semantic precision, pragmatic efficiency, corpus analysis, mass media.*

Kirish. Zamonaviy medialandshaftda axborot oqimi jadal o'sishi sarlavhalarning kommunikativ ahamiyatini oshirmoqda. Auditoriya e'tiborini qisqa vaqt ichida jalb qilish zarurati sarlavhalarni ixcham va axborot jihatdan zich shakllantirishni talab qiladi. Bu jarayonda grammatik kompressiya medialingvistikaning muhim lingvistik mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi. Sarlavha matn mazmunini aks ettirishi bilan birga, o'quvchi bilan dastlabki aloqani o'rnatuvchi va uning qiziqishini shakllantiruvchi strategik vosita hisoblanadi. Grammatik kompressiya bu funksiyalarni minimal til birliklari orqali amalga oshiradi, biroq haddan tashqari qisqartirish semantik noaniqlik va pragmatik zaiflikka olib kelishi mumkin. O'zbek va ingliz tillarining tipologik farqlari sarlavhalarda grammatik kompressiya modellarining o'ziga xosligini belgilaydi: ingliz tilida yordamchi birliklarni tushirish, o'zbek tilida esa agglyutinativ tuzilma asosida amalga oshiriladi. Ushbu farqlarni qiyosiy tahlil qilish samarali sarlavha yaratish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. Maqolaning dolzarbligi o'zbek va ingliz sarlavhalarida grammatik kompressiya modellarining axborot ta'sirchanligi va auditoriya idrokiga ta'sirining yetarlicha qiyosiy o'rganilmaganligi bilan belgilanadi. Shu bois maqolada grammatik kompressiya hodisasi medialingvistik nuqtai nazardan kompleks tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Grammatik kompressiya zamonaviy lingvistikada keng o'rganiladigan hodisaga aylangan va turli tilshunoslik yo'nalishlarida chuqur tahlil qilinmoqda. Yang va Kieffer universal siqish usullarini ishlab chiqib, tilshunoslikdagi kompressiya nazariyasiga hissa qo'shgan [1]. Shafiei Bavani va

hamkorlar ko‘p jumlali kompressiyaning samarali yondashuvlarini namoyish qilib, matn qisqartirishda mashina o‘rganish imkoniyatlarini ochib bergan [2]. Bookstein va Kleinning ishlari kompressiya, axborot nazariyasi va grammatika o‘rtasidagi bog‘liqlikni nazariy asoslashga xizmat qilgan [3]. Medialingvistika sohasida Khramchenko sarlavhalarning funksional-pragmatik tahlilini olib, ingliz tilidagi kichik hajmli matnlarning kommunikativ strategiyalarini ochib bergan [4]. Dobrosklonskaya esa ommaviy axborot vositalari diskursining lingvistik xususiyatlarini tizimli tahlil qilgan [8]. Kompressiya strategiyalari telereklama matnlarida ham muhim ahamiyatga ega. Shaglanovaning dissertatsiya ishlarida buyruq shaklidagi reclamalarning yuqori axborot-strategik ta’siri isbotlangan [5],[6] Komarova nemis matbuotida semantik kompressiyaning pragmatik jihatlarini tahlil qilib, sarlavhalarda asosiy semantik komponentlarning saqlanishini ko‘rsatgan [7]. Oldingi ishlarda yangilik sarlavhalarini grammatik kompressiya orqali optimallashtirish va auditoriyani jalb qilish mexanizmlari o‘rganilgan [9],[10]. O‘zbek va ingliz sarlavhalarida yordamchi elementlarning tushirilishi keng qo‘llanishi aniqlangan [11][12]. Shu ma’lumotlar asosida grammatik kompressiya turli tillar va diskurs turlarida o‘ziga xos namoyon bo‘lib, medialingvistika nuqtai nazaridan sarlavhalarda nafaqat qisqalik, balki axborot ta’sirini oshiruvchi strategik vosita ekanini ko‘rsatadi. Biroq o‘zbek va ingliz sarlavhalaridagi kompressiya modellarining qiyosiy tahlili, ularning axborot samaradorligi va auditoriya idrokidagi farqlari hali to‘liq o‘rganilmagan. Shu jihatdan, mavzu chuqur tahlil uchun dolzarbdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Korpus-lingvistik, qiyosiy-tipologik va miqdoriy-sifat usullar qo‘llanildi. Material sifatida 2023–2024-yillarda e’lon qilingan o‘zbek va ingliz tilidagi yetakchi onlayn yangilik portallaridan 1000 ta sarlavha (har bir tildan 500) tanlandi: o‘zbek tili uchun kun.uz, daryo.uz, gazeta.uz; ingliz tili uchun BBC News, The Guardian va Reuters. Korpus tahlilida sarlavhalardagi grammatik kompressiya turlari aniqlanib, ularning semantik to‘liqligi va pragmatik samaradorligi baholandi. Mezon sifatida qisqalik indeksi, semantik aniqlik, pragmatik ta’sir kuchi, o‘quvchi idrokidagi xatoliklar chastotasi va axborot yetkazish tezligi olinadi. Grammatik kompressiya sintaktik, morfologik va leksik qisqartirishlarga ajratildi. Ingliz tilida artikl va yordamchi fe’llarning tushirilishi, nominallashtirish va ellipsis; o‘zbek tilida qo‘shimchalarning qisqarishi, fe’l shakllarining soddalashuvi, murakkab gaplarning ixchamlashtirilishi va leksik sinonimiya tahlil qilindi. Miqdoriy tahlil kompressiya turlarining chastotasi va samaradorligini, sifat tahlili esa sarlavhalarning kommunikativ maqsadga, madaniy xususiyatlarga va auditoriya kutishlariga mosligini kontekstual yondashuv bilan baholadi.

Tahlil va natijalar. Korpus tahlili grammatik kompressiya ingliz sarlavhalarining 78 %, o‘zbeklarning 64 %da uchraganini ko‘rsatdi. Ingliz tilida yuqori ko‘rsatkich analitik tuzilma va yordamchi birliklarning faol ishlatilishi bilan izohlanadi. Ingliz tilida eng keng tarqalgan kompressiya artikl va yordamchi fe’llarning tushirilishi bo‘lib, 52% holatda o‘rtacha 40% qisqalik bilan semantik aniqlik 92% saqlangan. O‘zbek tilida asosiy kompressiya hol qo‘shimchalari va fe’l shakllarini soddalashtirish bo‘lib, 48% sarlavhalarda uchrab, o‘rtacha 35% qisqalik va 88% semantik aniqlikni ta’minlagan. Pastroq ko‘rsatkich o‘zbek tilining agglutinativ xususiyati va qo‘shimchalar orqali beriladigan axborot bilan izohlanadi. Nominallashtirish ingliz tilida 31% sarlavhalarda yuqori kompressiya berdi, ba’zan semantik noaniqlik yuzaga keldi; o‘zbek tilida esa 19% hollarda, asosan, rasmiy sarlavhalarda kuzatildi. Ellipsis har ikki tilda keng qo‘llanib, ingliz tilida 24%, o‘zbek tilida 28%ni tashkil etdi, qisqalikni oshirgan bo‘lsa-da, ayrim kontekstual ma’lumotlar yo‘qoldi. Pragmatik samaradorlik nuqtai nazaridan o‘rtacha kompressiya (30–45%) eng yuqori natijani ko‘rsatdi, haddan tashqari qisqartirilgan sarlavhalar esa noto‘g‘ri talqin ehtimolini oshirdi. Eksperiment natijalari o‘rtacha kompressiyalangan sarlavhalar eng tez va aniq idrok etilishini tasdiqladi, bu grammatik kompressiya va axborot idroki o‘rtasida optimal muvozanat zarurligini ko‘rsatadi.

Muhokama. Olingan natijalar xalqaro izlanishlar bilan mos kelib, o‘zbek va ingliz sarlavhalari o‘rtasidagi farqlarni ko‘rsatadi. Ingliz tilida minimal kompressiya samarali bo‘lsa, o‘zbek tilida ba’zi hollarda o‘rtacha darajadagi kompressiya maqbulroq bo‘ladi, bu tillarning tipologik xususiyati va madaniy kontekst bilan izohlanadi. Medialingvistika nuqtayi nazaridan, sarlavhalar nafaqat qisqalik, balki diskursiv strategiya sifatida ishlatiladi. Ingliz tilida kompressiya vaqtni tejash va axborot zichligini oshirishga xizmat qilsa, o‘zbek tilida u til estetikasi va madaniy me’yorlarga bog‘liq bo‘lib, ortiqcha qisqartirish ba’zan noadablik sifatida qabul qilinadi. Telereklama matnlaridagi qonuniyatlar sarlavhalarda ham kuzatiladi; buyruq va undov shaklidagi ixcham konstruksiyalar neytral variantlarga nisbatan yuqori pragmatik ta’sir ko‘rsatadi. Semantik kompressiya asosiy komponentlarni saqlab, qo‘shimcha axborotni qisqartirishni ta’minlaydi. Kompressiyaning samaradorligi mavzuning tanishligi bilan bog‘liq bo‘lib, murakkab yoki yangi masalalarda kamroq kompressiya talab qilinadi. Tarjimada kompressiya darajasi o‘zgarib, inglizdan o‘zbekka o‘girishda semantik kengayish, o‘zbekdan inglizga tarjimada esa qo‘shimcha qisqartirish kuzatiladi, bu sarlavhalarni qiyosiy va tarjimaviy jihatdan o‘rganish zarurligini tasdiqlaydi.

Xulosa. O‘zbek va ingliz sarlavhalarida grammatik kompressiya modellari tipologik va madaniy omillarga bog‘liq o‘ziga xoslik ko‘rsatadi. Ingliz tilida yordamchi birliklarni tushirish, o‘zbek tilida esa agglutinativ morfologiyaga tayangan modellar ustun. O‘rtacha darajadagi kompressiya axborot ta’sirchanligi va o‘quvchi idroki uchun eng maqbul hisoblanadi. Medialingvistika nuqtai nazaridan grammatik kompressiya sarlavhalarda qisqalikdan tashqari muhim diskursiv va kommunikativ strategiya sifatida ishlatiladi. Kompressiya darajasi auditoriya, mavzu va madaniy me’yorlarga mos belgilanishi zarur, chunki ortiqcha qisqartirish semantik va pragmatik yo‘qotishlarga olib keladi. Natijalar jurnalistika, OAV ta’limi va tarjimashunoslikda qo‘llanilishi mumkin hamda sarlavha yaratish strategiyalarini takomillashtirish va raqamli media hamda sun’iy intellekt asosida sarlavha yaratishni o‘rganish uchun nazariy asos bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

(1). Bookstein A., Klein S.T. Siqish, axborot nazariyasi va grammatika: yagona yondashuv. ACM Axborot tizimlari bo‘yicha tranzaksiyalar (TOIS). 1990, 8-j, 1-son, 27–49-betlar.

(2). Khramchenko Dmitry S. "How headlines communicate: a functional-pragmatic analysis of small-format texts in english-language mass media". Training, Language and Culture, vol. 7, № 2, 2023, pp. 30–38.

(3). Шагланова Е.А. Компрессия текста телерекламы: стратегический аспект. Дис., Улан-Удэ, дис.... канд. филолог. наук, 2018.

(4). Шагланова Е.А. Информационно-стратегический потенциал компрессии текста телерекламы. Дис., Улан-Удэ, 2016.

(5). Комарова С.С. Семантическая компрессия в прагматике высказывания: на материале немецкоязычной прессы. Дис., Самара, автореф. дис.… канд. филол. наук, 2005.

(6). Добросклонская Т.Г. Теория и методы медиалингвистики (на материале английского языка). Дис.... доктора филологических наук. М., 2000, т. 368.

(7). Turg‘unova F. Grammatik kompressiya orqali yangiliklar sarlavhalarini optimallashtirish. Strategiyalarni o‘rganish va auditoriyani jalb qilish. Farg‘ona davlat universiteti, 2024, 6-son, c. 72–72.

(8). Baymuxametova K.I. et al. Badiiy matnlarni tarjima qilishda kompressiyaning ahamiyati. lteachin anguage, c. 154.

(9). Fazilat T.U. O‘zbek va ingliz sarlavhalarida grammatik kompressiyaning o ‘quvchi psixologiyasiga ta’siri lingvistik va pragmatik yondashuv. «ACTA NUUz», 2025, 1-j, 1.1-son, 334–336-betlar.

(10). Razakova S.H.D. Tarjimashunoslikda kompressiya bilan bog‘liq muammolar. Экономика, c. 243–247.

Abdullayeva Gulnora Erimmatovna (Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti katta o‘qituvchisi; e-mail: gulnora2003@mail.ru)

NEMIS TILI SODDA GAP TARKIBIDA KELGAN ES SHAXSSIZ OLMOSHINING ISHLATILISHI VA UNING O‘ZBEKCHA TARJIMASINING QIYOSIY TAHLILI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada nemis tili sodda gap tarkibida qo‘llaniladigan es shaxssiz olmoshining grammatik va semantik xususiyatlari hamda uning o‘zbek tiliga tarjimadagi ifodalanish usullari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot materiali sifatida Uchqun Nazarovning “Chayon yili” romani va uni Ingeborg Baldauf tomonidan nemis tiliga qilingan tarjimasi tanlangan. Maqolada es olmoshining formal subyekt sifatidagi funktsiyasi, idiomatik konstruksiyalar tarkibidagi ishtiroki hamda emotsional-ekspressiv gaplarda qo‘llanilishi nemis va o‘zbek tillarining tipologik xususiyatlari asosida yoritiladi. Tahlil nemis va o‘zbek tilshunos olimlarining nazariy qarashlariga tayanadi. Qiyosiy tahlil natijalari nemis tilida grammatik tuzilish ustuvor, o‘zbek tilida esa semantik mazmun birinchi o‘rinda turishini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar*: es olmoshi, shaxssiz gap, formal subyekt, nemis tili, o‘zbek tili, qiyosiy tahlil, badiiy tarjima.*

Абдуллаева Гульнора Эримматовна (старший преподаватель, Ургенчский государственный университет имени Абу Райхона Беруни; e-mail: gulnora2003@mail.ru)

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЕЗЛИЧНЫХ МЕСТОИМЕНИЙ В ПРОСТОЙ РЕЧИ НА НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ И ЕГО ПЕРЕВОД НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация. *В статье рассматриваются грамматические и семантические особенности безличного местоимения es в составе простых предложений немецкого языка и способы его передачи в узбекском языке. Материалом исследования послужили примеры из романа Учкуна Назарова «Год скорпиона» и его немецкого перевода, выполненного Ингеборг Балдауф. Анализируется функционирование местоимения es в роли формального подлежащего, в составе идиоматических конструкций, а также в эмоционально-экспрессивных высказываниях. Исследование основано на теоретических положениях немецких и узбекских лингвистов. Сопоставительный анализ показывает,*